

1. GÖSTERİM

Gösterim (deixis) olgusu, dil ve bağlam arasındaki ilişkinin dildeki en açık yansımalarından birini oluşturur. Terimin İng. orijinali Yunanca “işaret etmek” sözcüğünden ödünçlenmiştir.

Dillerdeki temel gösterimsel birimler: *göstericiler* (demonstratives), kişi adları, zaman ulamına ait dilbilgisel birimler (zaman belirteçleri, zaman çekimi vb.), yer belirteçleri gibi yer gösteren anlatımlar.

Gösterim, temel olarak, **sözce bağlamı** ya da **konuşma olayı**'nın (speech event) özelliklerinin dilbilgiselleştirilmesi ile ilgilidir. Örneğin, *bu* adlı her zaman aynı varlığı işaret eden bir dilsel birim değildir; tersine, *bu* adıl ancak bağlamdan belirlenebilen özel bir varlığın yerini tutmaktadır. Sözcelerin yorumlanmasında gösterimsel bilginin ne derece önemli olduğu, belki de en iyi biçimde bu bilginin kayıp olduğu durumlar örneklenerek anlaşılabilir:

- (1) Bir saat içinde geri döneceğim.
- (2) Bir hafta sonra şu büyüklükte bir çantayla benimle buluşmaya gel.

Gösterim olgusu öyle dilbilgiselleşmiştir ki, bunun anlamsal olmadığını düşünmek çok zordur. Eğer anlambilimin anlamın tüm uzlaşımalsal görünümünü içerdiği kabul edilirse, o zaman neredeyse tüm gösterimsel olguların anlamsal olduğu düşünülebilir. Ancak, bağlamla olan ilişkisi nedeniyle, bu olgunun doğrudan kullanımsal olduğunu savunan bir görüş de vardır. Ancak, tüm bu sınıflandırmalar kuram bağımlıdır ve kullanımbilimin anlamın ve dilsel yapının doğruluk-koşullu anlambilim içinde ele alınamayacak yönleriyle ilgilendiğini düşünürsek, dilbilgisel gösterim ulamının anlambilim/kullanımbilim sınırında bulunduğunu söylememiz gerekir.

GÖSTERİM OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ

- Geleneksel gösterim ulamları **kişi**, **yer** ve **zaman**'dır.

Kişi Gösterimi: Belirli bir konuşma olayındaki katılımcıların **rollerinin** kodlanması (person deixis).

1. kişi: Konuşucunun kendine yaptığı gönderimin dilbilgiselleşmesi.
2. kişi: Konuşucunun bir ya da daha fazla *gönderilen'e* (addressee) yaptığı gönderimin kodlanması.
3. kişi: İlgili sözcenin konuşucusu ya da dinleyicisi olmayan, söylemdeki diğer kişi ya da varlıklara yapılan gönderimin kodlanması.

YER GÖSTERİMİ: Uzamsal konumların, konuşma olayındaki katılımcıların konumlarına göre kodlanması (spatial deixis).

Yakınlık: konuşucuya yakın olma (proximal)

Uzaklık: konuşucuya uzak olma (distal)

- Bunlar genel ulamlardır ama pek çok dilde çok daha ayrıntılı yer gösterimi kodlaması bulunmaktadır.
- Genellikle göstericiler (ör. *bu*, *şu*, *o*) ve gösterimsel yer belirteçleri (ör. *burada*, *şurada*, *orada*) ile kodlanmaktadır.

ZAMAN GÖSTERİMİ: Zamansal noktaların, sözcenin zamanına göreceli olarak kodlanması (temporal deixis).

Kodlama zamanı: Sözcenin konuşucu tarafından kodlandığı zaman dilimi

Çözme zamanı: Sözcenin alıcı tarafından çözüldüğü zaman dilimi

- (3) Bir saat içinde geri döneceğim. (< kapıdaki bir not)

- Genellikle gösterimsel zaman belirteçleri (ör. *şimdi*, *sonra*, *bu yıl*, *yarın*) ile kodlanmaktadır.
- Yer gösterimi, uzamsal konumların sözcenin üretildiği yere göre koordinatlarını kodlar. Zaman gösterimi ise, benzer bir biçimde, zamanın sözcenin üretildiği zamana göre koordinatlarını kodlar.

- Bu geleneksel gösterim ulamlarına *söylem gösterimini* (discourse deixis) ve *toplumsal gösterimi* (social deixis) ekleyebiliriz:

SÖYLEM GÖSTERİMİ: Bir sözcede, bu sözcenin de içinde bulunduğu söylemin çeşitli noktalarına yapılan gönderimin kodlanması (metinsel gönderim birimlerini de içermektedir).

(4) Grr, grr, grr... Aletin çıkardığı ses **buydu** işte.

TOPLUMSAL GÖSTERİM: Katılımcı rollerine göre toplumsal farklılıkların kodlanması. Özellikle konuşucu ve dinleyici(ler) ya da başka göndergeler arasındaki toplumsal ilişkinin çeşitli görünümünün kodlanması.

Pek çok dilde, konuşucu ile dinleyici arasındaki toplumsal ilişkinin, örneğin biçimbilgisel dizge içinde, en küçük ayrıntılarına kadar kodlandığı görülmektedir; bu durumda, **saygı ifade eden birimler** (honorifics) söz konusudur. Ancak, bu ilişki genel olarak çeşitli **adılar** ve **seslenme durumları** (vocatives) ile de kodlanmaktadır.

- Dillerdeki gösterim dizgeleri, **yüz-yüze konuşma** durumlarına göre geliştirilmiştir. Ayrıca, bütünüyle olmasa da, gösterimin genel olarak **ben-merkezli** (egocentric) bir olgu olduğu söylenebilir.

Gösterim merkezi (deictic centre):

merkez kişi: konuşucu
 merkez yer: konuşucunun sözceyi ürettiği andaki konumu
 merkez zaman: konuşucunun sözcesini ürettiği zaman
 söylem merkezi: konuşucunun o anki sözcesinin söylem içindeki konumu
 toplumsal merkez: konuşucunun toplumsal durumu

- Ancak, gösterimin ben-merkezli olmadığı pek çok durum da vardır. Örneğin, kimi dillerde göstericiler konuşucunun değil, diğer katılımcıların konumlarına göre düzenlenmektedir. Ayrıca, gösterim merkezinin kaydırıldığı, yani konuşucunun kendisinin değil, diğer katılımcıların bakış açısını kullandığı durumlar da pek çok dilde bulunmaktadır. Lyons (1977) buna **gösterim yansımaları** (deictic projection), Fillmore (1975) **bakış açısı** (points of view) değişikliği adını vermiştir. Örneğin, **gel-** eylemi, kimi zaman konuşucunun bulunduğu konuma göre değil, konuşucunun zihinsel durumuna göre kullanılmaktadır. Örneğin, “Yarın size gelelim mi?” sözcesi, dinleyiciye göre bir konum içermektedir. Benzer bir biçimde, “Ben bugün eve biraz geç geleceğim” sözcesinde de “ev” ile **gel-** eyleminin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Konuşucuların “ev” kavramı ile genellikle **git-** yerine **gel-** eylemini kullandıkları bulgulanmıştır.

- Gösterim birimlerinin **gösterimsel kullanımlarının** (deictic usage) yanı sıra **gösterim-dışı kullanımları** da (non-deictic usage) vardır. Fillmore (1971), gösterimsel kullanımları, **jest kullanımı** (gestural usage) ve **sembolik kullanım** (symbolic usage) olarak ikiye ayırmıştır.

Gösterimsel kullanım:

Jest kullanımı: Gösterim birimlerinin jest kullanımlarının anlaşılabilmesi için, konuşma olayının “an be an” görülmesi gereklidir.

Sembolik kullanım: Bağlamsal koordinatlara gönderim yapan kullanımdır.

Gösterim-dışı kullanım: Gösterimsel birimlerin, gösterim türlerinin hiçbirisi ile ilgili olmayan, genellikle kalıp olarak kullanılmasıdır.

- Sen** gel; ama **sen** burada dur. (jest)
- Bu** parmağım acıyor. (jest)
- O** değil, **bu!** (jest)
- Şimdi** değil... **Şimdi** başla! (jest)
- Ne dedin? (sembolik)
- Bu** ülke batmış abi. (sembolik)
- Yarın değil, **şimdi** gidelim. (sembolik)
- Aynı hızda saatlerce koşamazsın ki! (gösterim-dışı)
- N’olsun işte. **Şurada burada** vakit geçirdim. (gösterim-dışı)

- Bu türlere ek olarak, söylem gösterimi bölümünde değineceğimiz gibi, **gönderimsel kullanım** (anaphoric usage) ve **gönderimsel-olmayan kullanım** (non-anaphoric usage) türlerini de ayırmamız gerekmektedir.

Gönderimsel kullanım:

Bir gösterim birimi, söylem içindeki başka bir birim ile eşgöndermeli (co-referential) ise bu gösterim birimi gönderimsel olarak kullanılıyor demektir.

- Mustafa bir araba aldı. (**O**) uzun süredir para biriktiriyordu-Ø.

Gönderimsel-olmayan kullanım:

Bir gösterim birimi yalnızca daha önceki başka bir dilsel birimi göstermek amacıyla kullanılıyorsa, bu tür kullanım gönderimsel-olmayan kullanım altında ele alınmaktadır.

- Sözcüğümüz reenkarnasyon. **Bunu** yazabilir misiniz?